

חג הפסח בשביעית

עניני הפסח ביחס לשמיטה מתבארים בחמש נקודות הסובבות על ה"סדר", על "הפה-הסח", על החרות, על תפילת טל, ועל שביעי של פסח.

(א) "סדר" השמיטה

הכינוי "סדר" לליל ט"ו בניסן נזכר אצל הראשונים. כך במרדכי מסכת פסחים "הסדר בקצרה": "היה נראה לר' מאיר שבזמן שבהמ"ק קיים היו נושין כל הסדר אחר הסעודה". וכך בטופס הגדה כת"י: "זה הסדר תיקנו חכמי בבל" ("הגדה שלמה עמ' 19). ובלשון הרמב"ם בסכום הלכות חמץ ומצה (פ"ח ה"א) "סדר עשיית מצות אלו בליל ט"ו וכך הוא"¹. מימד הגותי למושג הסדר הניח המהר"ל בהקדמה שניה לגבורות ד': "כל הנמצאים מסודרים מאתו יתברך... סדר ג"כ לניסים שלא כתבע וכו', סדר שיוכל להשתנות ולהיות הויית הנס"². מכח דברים אלה של המהר"ל הטעים בעל חידושי הרי"ם את המונח "סדר ליל הפסח". כך שמע מפיו נכדו בעל "שפת-אמת".

"על שקורין ליל פסח "סדר" וכן אומרים "חסל סידור פסח"³ לרמוז למ"ש המהר"ל ז"ל כמו שיש סדר לטבע, כן יש סדר מיוחד לניסים ונפלאות. ונראה לי עוד פירוש "סדר", לרמוז שגם תהלוכות הגלות היא הכל סדר מיוחד, שלא נאמר כי קרה סיבה ששלט פרעה על בני רך הכל היה בכונה מכוונת וכו'. ואפילו כל פרטי העניינים וקושי העבודה היה הכל בסדר מיוחד וכו'. יש דורות שסדר הנכון להם הוא הגלות ויש מיוחדין אל החרות והגאולה. שהקב"ה הוא היודע לסדר לכל דור סדר הטוב לו יותר מכל הסדרים וכו' והכל בכלל סידור שבחו של מקום⁴ (שפ"א ויקרא עמ' 38, וראה בהדגשים נוספים

1. ראה א. הילביץ: חקרי זמנים ח"ב עמ' ק"ד ומקורות נוספים בעתון "שערים" ער"פ תשמ"ה עמ' 24.
2. וע"ע בדבריו של א. עובדיה "המהר"ל, חייו ותקופתו" תשל"ו – "הארי שבחכמי פרג" ("אזכרה") עמ' קכ"ג.
3. אמנם מקורו בקרובה לשבת הגדול לר' יוסף טוב עלם, ראה ב"הגדה של פסח ותולדותיה", גולדשמידט עמ' 97.
4. הבטוי לקוח מדרשת ר' שמלאי ברכות ל"ב ע"א, ומרמזתו של בעל שפ"א עולה הסבר מקורי ללשון חכמים: סדור שבחו של מקום דהיינו הדגשת הסדר והחוקיות שבהנהגת העולם; וע"ע בקובץ "דעת" 2-3, כתב עת לפילוסופיה יהודית וקבלה, קיץ תשל"ח – חורף תשל"ט, יורם יעקבסון: גלות וגאולה בחסידות גור.

שם בעמ' 48, 51, 72, סידור וספור הדברים כתקון לחפזון של שעת היציאה. וע"ע שמו"ר י"ט ו'5).

בעל "שם משמואל" (בהגדת "שם משמואל" עמ' ל"א) הלך בעקבות המהר"ל והרי"ם מגור:

טעם שנקראה סעודה זו סדר אמר הרי"ם ע"פ דברי המהר"ל שאין הניסים במקרה אלא שיש סדר לניסים, ויש לי להוסיף בה דברים, שידוע בכוונת האריז"ל שבלילה הזה אין האורות נכנסים כסדר אלא בדלוג, ע"ז מכנים לסעודה זו סדר, להורות שזה בסדר נפלא. ובפשיטות, שלכאורה היה צריך להיות המרור שבא לזכר "וימררו את חייהם" קודם למצה שזכרה לגאולה, כי השעבוד קדום לגאולה, אבל הכל בסדר נפלא, ושם הזה "סדר" מורגל בפי כל איש, והוא אמונה בדברי חכמים שסדרו כן.

סדר עולם זה שהוא מיסודה של האמונה, הוא סמוי ו"מותאם ליסוד החג הזה שהוא אמונה, ומצה מיכלא דמיהמנותא". (ראה זוהר פ' בא דף מ"א ע"א וב"ש-משמואל" שם). במה הדברים הנ"ל אמורים – בכל שש שנות העבודה הסדורות ובאות כמנהגו של עולם; חורשים בשעת חרישה וזורעים בשעת זריעה. סדרי עבודת האדמה הם הביטוי הנמרץ לסדרי חברה וכלכלה נורמליים, "מלך לשדה נעבד" (קהלת ה' ח' ושם בתרגום ובאבן-עזרא). לעומת זאת מתיחדת השנה השביעית בסדרה המיוחדת.

"גבורי כח עושי דברו, בשומרי שביעית הכתוב מדבר" (ויק"ר א' א') ולמה נקרא עושי דברו, הלוא הוא בטול העשייה, אבל היא הנותנת ע"י שמבטל אדם כח עצמותו לכח הבורא ית' ומבקש להיות נמשך אחר דרך התורה והנהגת הבורא ית' וכו' ע"י מתגלית הנהגה עליונה וכו' שאף שלעולם הש"י מנהיג הכל, עכ"ז אין הנהגה של שבת [הארץ] כמו בחול" (שפ"א ויקרא עמ' 191, וע"ע שם שנת תרל"ז).

כשמסב אדם מישראל לסדר, הרי עצם ישיבתו ל"סדר" מכרזת ואומרת, יש סדר בהנהגת עולם הטבע ויש סדר להנהגה העל-טבעית, זו שנתגלתה לראשונה בפומביות של היציאה הלאומית ממצרים. כך הוא הדבר בכל השנים בלילי

5. בדברי בעל "בית-ישראל" רמוזה הנמקה נוספת: "בכל עבודות השם יש הסתרות ומבקשין סיוע מהש"ת, איתא (נזיר כ"ג ע"א) גבי פסח, אחד אכלו לשם מצוה ואחד אכלו לשם אכילה גסה. תערוך [תסדר] לפני שולחן, פסח – שולחן ערוך. שיהיה בסדר" (ויקרא עמ' 64, וראה עוד ב"ילקוט טוב" על ההגדה עמ' י"א, וב"יינה של תורה" על הגדה של פסח עמ' נ"ד בשם האדמו"ר מקרלין, וב"חכמה ומוסר" ח"א: סדר גאולת מצרים).

פסחים. אכן אור מופלא של סדר-דילוגים שלא כסדר, של פסיחה על כללי הטבע המשתעבד לעבודת האדמה, מזמן למסובי ה"סדר" בשנה השביעית, כשכל ערכי החג מוקרנים מהסדר המתייחד לשמיטה.

(ב) פה-סח בשביעית

על המצוות המרכזיות של ליל ט"ו בניסן נמנית מצות הספור וההגדה של עניני יציאת-מצרים. המעמד המיוחד לאמירת הפה מתייחס אף לחודש כולו. כך נאמר בספר יצירה: "המליך אות ה' בשיחה וניסן בשנה". הוסברו הדברים ע"י בעל "פרי-צדיק"⁶ בזיקה לדברי הזוהר (שמות כ"ה ע"ב) על הדבור שהיה בגלות במצרים, ובהתייחס לדברי משה "לא איש דברים אנכי וגו' הן בני לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתיים".

בר"ח ניסן שהתחילה כבר הגאולה לדבור, שכן נקרא ראש חודש, שהוא ראש לכל קדושת החודש, המליך אות ה' בשיחה וכו' והברכות שקבל יעקב — "הקול קול יעקב"⁷ היה בפסח כמו שכתב בפירוש"י מפרקי דר' אליעזר, אחד עשה לפסח, וכן הוא בזוהר (בראשית קמ"ב ע"א). אז בא זמן שיצא הדבור מהגלות כמו שכתבו הספרים הקדושים, פסח, פה-סח וכו' נפתח הפה לומר שירות ותשבחות ולספר ביצי"מ וכו' ולומר שירה⁸.

יסוד דברי הזוהר על הדבור הכבוש שהשתחרר, הורחב ע"י האר"י שדרש פה-סח⁹ הוסבר ע"י בעל "שם-משמואל" והועמק ע"י בעל "שפת-אמת".

אף כי הדברים הם סתרי תורה, מ"מ יש לפרש גם בפשיטות שהמדבר ולבו בל עמו, אז הדבור נפרד מהלב שהוא משכן עצם הנפש, ואפילו יודע ומחשב מה שהוא מדבר, הלוא המחשבה היא רק לבוש הנפש, וכל עוד שהדבור אינו בהתפעלות ורגש הנפש, עדיין הוא נפרד מעצם הנפש. במצרים היתה להם סתימה וטמטום הלב, ע"כ כתיב "ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה", אף ששמעו את דבריו, אבל לא שמעו אל דבריו, כי שמיעה אל דבור, היא קבלת הדברים בלב להתפעל ולהתרגש מהם. וזה נקרא שהדבור בגלות, וכשיצאו ממצרים השיגו ענין זה, שהדבור יכול להיות נקשר בעצם הנפש

6. ויקרא עמ' 14-16.

7. ראה עוד "שפת-אמת" פסח תרנ"ב.

8. וע"ע "כוזרי" מאמר ד' ס' כה, "פרי-צדיק" ויקרא עמ' 32, "סיני" תשרי-חשון תשכ"ה עמ' צה ואילך, "מחשבות חרוץ" ס' ט'.

9. שער הכוונות ענין פסח הובא ב"קול הנבואה" עמ' רנד.

(הגדת "שם-משמואל" עמ' מ"ב¹⁰).

נושא זה, של הדבור היוצא לחרות נדון אצל ה"שפת-אמת" במשך כמה שנים, והוא גילה את עקבותיו בכמה וכמה נקודות בנוסח ההגדה בפרט ובעניני הפסח בכלל.

בטויה של התורה "מצות לחם עוני" (דברים ט"ז ג) בא הסברו בברייתא "לחם שעונין עליו דברים הרבה" (פסחים קט"ו ע"ב) וברש"י (שם ל"ו ע"א) "שגומרים עליו הלל ואומרים עליו ההגדה" ובדברי בעל "שפת-אמת".

מצוה לספר ביצי"מ, והוא מתקן הפה והלשון כמו שאמרו הארזן נושא את נושאו. וכל מצוה בכל אבר המתעסק בה, נותנת כח וחיות לאותו האבר, ומצות אכילת פסח ומצוה מתקן האכילה. והספור מתקן הדבור, ולכן פסח, פה-סח. וכזית פסחא, והלולא מרפסין איגרין (פסחים פ"ה ע"ב, שהש"ר ב' ל"א) שנפתח פיהם של ישראל ע"י הפסח והמצה, שזה היה עיקר יצי"מ, כמ"ש הוציאה ממסגר נפשי להודות וגו'. וז"ש המרבה לספר ביצי"מ הרי זה משובח, פי' שצריך להיות נתפנל, שע"י הספור נעשה פיו כמעין המתגבר להרבות בספור שלא כדרכו, וז"ש שעונין עליו דברים הרבה (שפ"א ויקרא עמ' 108)¹¹.

דרשת ההגדה "וירד מצרימה — אנוס ע"פ הדבור", גרסתה המדויקת והסברה זכו לדיונים רבים¹². ואילו בעל "שפת-אמת" שאל לעצם האינוס.

קשה, כי מיד ששמע יעקב מיוסף, ירד שמה. רק בדרך נראה לו השי"ת וא"ל אנכי ארד, ומהו אנוס ע"פ הדבור, וי"ל ע"פ מ"ש הוזה"ק שהדבור היה בגלות מצרים, ונמצא כי ירידת ישראל למצרים והגאולה הכל היה תקון הדבור, וזה "אנוס ע"פ הדבור", ופי הדבור הוא יוסף, והמשכיל יבין¹³. שבאמת ירד עבור

10. ע"ע "נאות הדשא" ח"ב עמ' קנו, קפו, קפט, קצו. "שם-משמואל" ויקרא עמ' רכו. "תפארת שלמה" ח"ב עמ' קט"ו, ב"פחד-יצחק" פסח מאמר טו באו הדברים בהסברה בהירה, ובעקבותיו עולה שהן ביצירת האדם והן ביצירת העם הודגש ענין פלא היצירה שבדבור. "מפליא לעשות", "רוח ממללא". וע"ע "פחד יצחק" ר"ה מאמר כ'.

11. וראה עוד שפ"א ויקרא עמ' 88, שם עמ' 102. על היציאה מ"עם לוועז", לעיל פ' בא, "המקרא כדמותו" מ. וייס עמ' 59, "פרי-צדיק" בראשית עמ' 239, "מחשבות חרוץ" ס' ט, "כתלנו" ט-י עמ' 104. "מוסר-הקודש" ח"ג עמ' רפ"ה: גאולת הדבור ושם עמ' רעג. "כתלנו" ה, דרשת לשבת הגדול: גאולת הדבור העליון. "מועדי ראייה" עמ' רצה.

12. הגדה של פסח, מהדורת גולדשמידט, תש"ך עמ' 40-30. הגדה שלמה הערה 121.

13. ראה בראשית מ"ה ט: רדה אל. שם יב: כי פי המדבר אליכם. תהילים פ"א: עדות ביהוסף וכו' שפת לא ידעתי אשמע. "פחד-יצחק" ר"ה מאמר כ. במדרשים על "ויבא יוסף את דבתם".

יוסף למצרים, והיינו להיות עושין מעשרה מאמרות — עשרת הדברות¹⁴.
כמ"ש במ"א פ' זוה"ק הנ"ל שדבור שהוא הכרת מלכותו בכל הדברים, זה היה
נסתר בגלות, וע"י גאולת מצרים נודעה גבורתו ית' (שפ"א ויקרא עמ' 45)¹⁵.

במרכז עבודת ליל הפסח עומד המספר ארבע¹⁶. יסוד המערכה נמצא בדברי
חז"ל על ארבעה לשונות של גאולה¹⁷. בעל "שפת-אמת" נתפס למושג "לשון"
בזיקה אל עניני הדבור.

יש ה' מוצאות הפה. נגד שינים הוא אכילת מצה ונגד ד' האחרים — הכוסות.
כל הבחינות הללו היו בגלות, שלא היו יכולים להוציא את הדבור לפני ד'
כראוי. וכתיב "אנכי ד' אלוקיך המעלך מארץ מצרים — הרחב פיך
ואמלאהו"¹⁸ ובודאי הוא הרחבת פה בשבחים והודאות, ולכן תקנו הרבה
שבחים בליל פסח כמ"ש ז"ל פה סח, כיון שהדבור יצא לחרות היה רק כדי
להלל ולהודות (פסח תרל"ג עמ' 48, וראה עוד בעמ' 60).

"הולדתן" של לשונות הגאולה בא ע"י חבלי לידה קשים. "וידבר משה כן אל
בני" — את בשורות הישועה, "ולא שמענו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה". (שמות
ו' ט'). והקשה ע"כ "בשפת-אמת" הרי היה גלוי וידוע לפניו שלא ישמעו מקוצר רוח
ונמצא "שלחנם נאמר זה לבני".

רק שנעשה מזה תורה לכל הדורות, ויש בכל דור התגלות לשונות הגאולה,
ואז היה בחפזו, ולכן, כשהגיד מרע"ה לישראל אלה הלשונות, לא שמעו אל
משה מקוצר רוח, ואח"כ נסדר בפרשות, שהבינו בני" אח"כ כל פרטי הגאולה,
ותמיד מתגלה פי' הגאולה יותר (שפ"א ויקרא עמ' 72 והשוה: "פרי-צדיק" במדבר
186).

מעתה אנו שבים לדברי המכילתא בדבר "ההוי-אמינא" שחגיגת הרגלים תעקר
בשנת השמיטה (ראה לעיל: חגיגת הרגל בשמיטה) והתמיהה רבה, ומה בדבר כל המעלות

14. ראה לעיל פ' בא: "דבורי" השבת והשביעית.
15. וע"ע שם עמ' 96 שהמשיך לפרש בכוון זה אף את המושג "וירד" — לשון מלכות. "בני" נכנסו
למצרים ונעשו ירודים, כדי להיות אח"כ רודים". וכן הוא בהגדת "שם משמואל" עמ' ל"ז
והובא ב"נאות הדשא" ח"ב עמ' קפ"ו, וראה עוד "שם משמואל" ויצא עמ' ס"א.
16. ראה "מעיינות" ג' עמ' 56 — יעקבסון, "נתיב בינה" ח"ד עמ' 61. הגדה ארץ-ישראלית, רמ"מ
כשר עמ' 88.
17. ירושלמי פסחים פ"י ה"א. ראה תו"ת שמות ו' אות ה', תו"ש שמות ו' אות ל"ח ובמלואים
שם.
18. תהילים פ"א יא ואמנם מוקשה הוא הקשר בין שני חלקי הפסוק.

הרוחניות הצפונות בשלש הרגלים, מה יהא עליהם בשמיטה?! ומאחר שלפי מסקנת כתוב לא זזו ממקומם, הרי שאנו זוכים בימי המועד שבשביעית בכפליים. כך אף בנדון דידן. מקום מיוחד לדבורי הפה, לספור ולערכי הרוחניים בלי יום-טוב ראשון של פסח. ע"פ ה"סלקא-דעתך" שבדרשת המכילתא הרי יסוד ה"דיבר" שבפסח צריך היה להתבטא בדבר השמיטה – "וזה דבר השמיטה", וכדרשת ר' יצחק בראש ויקרא-רבה (ראה לעיל: העיון בס' דברים בשנת השמיטה). מעתה שנפסקה ההלכה שמועדי השביעית נשמרים כהלכתם בכל השנים, נמצא שכל עניני הדבר שבפסח יוצאים בדבור כפול: דבר הפסח ודבר השמיטה. השחרור של הדבור, יציאה מהגלות לגולה, אם כפרושו הפשטני של בעל "שם-משמאל" – ההזדהות בין המאמר לאומר, ואם כהעמקותיו של בעל "שפ"א" על היציאה ממסגר כדי להודות, על לחם העוני הפותח את המענה, על הדבור האנוס בגלות, ועל הרחבת הפה אחר העליה ממצרים – כל אלה מתעמקת משמעותם ה"דיבורית" בשביעית.

החפזון שמנע מישראל לשמוע את בשורתו של משה, הולך ונעלם מדי שנה, שעה שישראל עורכים את "סדר" הגאולה, בישוב הדעת ובמתינות הרוח. וגם אם בשעתו לא הצליחו לשמוע אל משה, הרי ישנם זמנים ודורות שבהם תהליך השמיעה בא על תקנתו. עם שמיעת ושמירת דבר השמיטה, נגדרת המעלה – ל"שמוע בקול דבור". בפסח של השביעית, בפתחת הפה, בפה-הסח מתעלים הדבורים והספורים למדרגת דבר השמיטה, ואז שומעים בצלילות מעולה יותר את דבר לשונות הגאולה.

היחס בין דבר הפסח לבין דבר השמיטה מוסבר ע"פ היסוד הלשוני של השורש "דבר", שענינו הנהגה, להדביר, להנהיג. ומכאן הבנה בדברי בעל "שפת-אמת":

קודם הגאולה אין יכולין לספר ולברר כבוד מלכותו ית' בעולם מפני הרשעים המסתירין האור והאמת. ולכן אחר הגאולה מחוייבין לספר ביצי"מ שנתה נפתח פיהן של ישראל כמו שנאמר שהיה מקודם הדיבור בגלות, פי' שלא נגלה בפועל כח ההנהגה העליונה עד שהראה ביצי"מ שבטל כל הטבע ביד חזקה (ויקרא עמ' ל"ה).

מכאן אף העמקה בנדון ה"דבר" התופס מקום מיוחד בסוגית השמיטה. כך למדנו חז"ל בראש ויק"ר:

ואם תאמר אינו מדבר בשומרי שביעית, נאמר כאן עושי דברו ונאמר להלן "וזה דבר השמיטה", מה דבר שנאמר להלן בשומרי שביעית הכתוב מדבר, אף דבר האמור כאן – עושי דברו – בשומרי שביעית הכתוב מדבר.

דברי המדרש רומזים ודאי לעובדה שזוהי המצוה היחידה בתורה שכהקדמה לה נאמר "וזה דבר". ואכן, המלבי"ם בפ' אחרי ס' פ"ח, הסביר את המושג –

כ"ענין", גם "אם לפעמים יורה — המושג "דבר" — על הדבור המבטאיי. ומשם הושאל אל כל עניני העולם, שכלל דבור ודבור מתעצם ויהיה שם לאיזה ענין"¹⁹.

ואילו בעל "שפת-אמת" העמיק לשאול:

ולמה נקרא "עושי דברו" הלא הוא ביטול העשיה, אבל היא הנותנת, ע"י שמבטל אדם כח עצמותו לכח הבורא ית' ומבקש להיות נמשך אחר דרך התורה והנהגת הבורא ית', עי"ז מתגלה הנהגת הבורא ית'... לכן ע"י שרואה כרמו בייר וכו' ושותק, עי"ז נקרא עושי דברו שמתגלה הנהגה עליונה... ולכן נאמר "בהר סיני", להראות כי כח הזה ניתן לבניי בהר סיני ע"י התורה שהיא בחינת הדבור... כי האדם נקרא מדבר והוא צריך להטות כל הנבראים להבורא ית' שהכל נמשך אחריו, כמאמר כל שתה תחת רגליו, והוא הלשון המכריע כל הבריאה להבורא ית' (ויקרא עמ' צו. וראה עוד פ' בהר תר"מ).

השחרור המלא של הדבורים הכבושים בא בעשרת הדברות, והוא ענין הסמיכות של דבר השמיטה אצל הר סיני.

מתוך מסכת דבורים זו יוצא ענף לסוגיה בפני עצמה והיא העדות, מושג שהוא בעל מעמד מיוחד במשנת בעל "שפת-אמת", ומשותף לפסח ולשמיטה.

איתא (בספר יצירה) ברא עולמו בספר וסופר וסיפור, שבאמת כל פעל ד' למענהו, איתא במדרש — לעדותו, כדי להעיד עליו ית' כמ"ש לא תענה וכו'. והזכר המשכיל על דבר אמת ורואה ע"י הבריאה חכמתו וחסדיו של השי"ת כמ"ש "השמים מספרים", נמצא הבריאה היא כמו ספר. אך ע"י האדם מוציא העדות מכח אל הפועל והוא פה המספר שקורא בזה הספר ונקרא סופר. אך לא בכל עת יכול לספר, רק שיש זמנים שמתגלה ההארה, ואז מתקיים גוף הסיפור, והם ג' בחינות עולם, שנה, נפש, שמכל אלו נגמר הסיפור. וז"ש בעבור זה, שעתה המעשה במצות מצה ומרור והזמן מיוחדים לזה, והפה של איש ישראלי נפתח. ולכן נקרא פסח, פה-סח... דמצוה לספר ביצי"מ בכל יום, כי בניי נבראו רק לספר ולהעיד על הבורא ית' כמ"ש עם זו יצרתי לו, תהלתי יספרו (פסח תרמ"ג).

בעבור זה עשה ד' לי, פרש"י בעבור שאקיים מצותיו, פסח ומצוה. ויתכן עוד לומר בעבור זה הסיפור, כי בניי נבראו להעיד על הבורא, לכן פסח, פה-סח, שע"י הגאולה נפתח פיהן של בניי (פסח תרנ"ח²⁰).

19. ובפרושו של רד"צ הופמן: זה הוא אחד מדברי השמיטה, אין הכתוב מזכיר אלא אחת מהלכות שמיטה. וע"ע בפרוש אברבנאל.

20. פתיחת הפה מסבירה אף את אמירת שה"ש בפסח. "כי בפסח נפתח הפה של איש ישראל

אף מושגי השבת המשותפים לפסח – "ממחרת-השבת", ולשמיטה – "שבת-הארץ", מסתברים ע"פ העולה מדברי בעל "שפת-אמת", ביחס לעניני עדות.

נקרא פסח – שבת, כי שבת סהדותא מיקרי, שמעידין בו על הקב"ה, ופסח, פה-סח פי' שע"י יצ"מ נעשין בני עדים כמ"ש אתם עדי (פסח תרנ"ז).

כמו שבת סהדותא איקרי שהוא עדות בני על שברא עולמו בששה ונח בשביעי, כן שמיטה עדות... ע"י בני מתגלה מלכות שמים והנהגה עליונה, כי דבר הוא הנהגה כמו ידבר עמים... אין הנהגה עליונה נגלה בעולם שהכל מתלבש תוך הטבע, רק לבני שנשתוקקו להתגלות כבוד מלכותו בעולם, זכו להוציא מכח אל הפועל זאת. לכן נקראו עושי דברו... לכן כתיב אתם עדי ואני אל, כמ"ש כמה פעמים כי עדות זו אינה בפה בלבד, אבל זה עדות אמת כשנתגלה הנהגה שלמעלה מהטבע על ידיהם... וכמו כן בשמיטה הרי נשתנה ממש הטבע שבכל שנה ושנית עשית התבואה לשלש שנים, וכמו כן נתגלה קדושה בכל שמיטה (פ' בהר תרנ"ח וראה עוד שנת תרס"א).

מעתה צא וחשב, את מעלת העדות העולה מחגיגת הפסח בשנת השמיטה, ועל אחת-כמה-וכמה כשמצטרפת אליהם עדות השבת. אמירת "ויכולו" בערב-שבת בפסח שחל בשביעית, הרי היא בטוי מזוכך שבעתיים לעדות על שותפות של גילוי הנהגת השבת, "שבת בראשית", "שבת הארץ" "וממחרת-השבת", "לפי שע"י עדות זו נתחדש קדושה והנהגה עליונה במעשה בראשית" ("שפת-אמת" ויקרא 201).

ג) החרות בשביעית

הערך המרכזי של חג הפסח הוא החרות, מכאן אף הציון "זמן חרותנו". מסביב לערך זה נרקמה מסכת הגות מסועפת, אלא שע"פ הבנתנו בדברי המכילתא יש למושג חרות בחג הפסח שחל בשביעית משמעות כפולה; ולא זו בלבד אלא שהחרות הצרורה בשמיטה עולה על פני החרות המקובלת.

עיוניו של בעל שפ"א בנדון תלויים בפסוקי קהלת י, טז: "אי לך ארץ שמלכך נער... אשריך ארץ שמלכך בן חורים".

אי לך ארץ הוא כשמשועבדין אל הטבע, זה שמלכך נער, הנהגה הטבעיות, אבל ע"י שמיטה יוצאין מהשתעבדות הטבע, וע"ז כתיב אשר הוצאתיך

וכו' לכן נתקן מגילת שיר השירים, כדכתיב במדרש נשיר למי שעשאנו שירים בעולם כדכתיב עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו" (שפ"א ויקרא 67). על שירת השביעית ראה לעיל פ' בשלח.

וכ' מבית עבדים, וזוכין להיות עבדי ד' כמ"ש "עבדי הם" ועבד מלך — מלך. אבל יובל הוא בחינת בניס וזוהי הפלגה גדולה — שמלכך בן חורים (ויקרא עמ' 202).

הפניה אל הארץ, האנשתה בדברי קהלת "אי לך ארץ". הביאה את בעל "שפת-אמת" לכתוב:

אשר הוצאתיך מארץ-מצרים להיות בן חורין, לקבל בחינה זו, שהיא למעלה מן הנהגה הטבעיות. ואמר "מבית-עבדים", אם כן ניתן לישראל בית ומקום מיוחד והוא א"י כמ"ש ו"שמתי מקום לעמי" (ש"ב ז' י). ותלה הכתוב הכל ביציאת מצרים ובא"י שמיוחד אל הקדושה. וכמו שנאלו נפשות בני-ממצרים, כן יצאה א"י מתחת ידי הכנעני ונעשה נחלת ד', נחלה בלי מיצרים, והוא ממש היפוך מארץ מצרים. דכתיב ארץ טובה ורחבה, היא בחינת נחלה בלי מיצרים. לכן תולה הכתוב מצות שמיטין בהר-סיני שהכל נעשה במאמר אנכי ד' א'. ושמיתה — עדות של א"י שנעשית נחלת ד' וע"ז נאמר אשריך ארץ שמלכך בן חורים (ויקרא עמ' 203).

כשנה אחרי שכתב את הדברים האלה בפ' בהר (תרס"א) כתב מעין זה בפסח תרס"ב.

הגאולה היא התדבקות בעלמא דחרות-עולם, שיהיו מקושרים להיות עבדי ד', שלא יוכלו לצאת מזה העבדות... וכמו שמצרים הוא בית-עבדים שאין עבד יכול לברוח משם, כן הכניסנו לארץ טובה ורחבה שהוא מקום שנותן חרות. ארץ ישראל ובית הבחירה הוא בית מלכים וחרות עולם כמ"ש "אשריך ארץ שמלכך בן חורים" (ויקרא עמ' 105).

סגולתה של החרות בפסח שהיא אף תואמת את ההתרחשויות בטבע, ובעל שפ"א הפליג ליחס את החרות גם לטבע עצמו, שאף הוא משתחרר מהשעבודים שנקלע לתוכם.

בני ישראל נגאלו ממצרים ונעשה לנו השי"ת נסים ונפלאות, היה המכוון להיות מעלין כל הבריאה. להעלות הטבע ולברר אמונת השי"ת כי הוא המנהיג את העולם והטבע. ובחג הפסח שהוא זמן חרותנו, נעשה החרות גם בזמן ובטבע, ויכולין עתה להעלות הבריאה והטבע... אמרם ז"ל בפסח על התבואה... כי המועדות עושים רשימות בזמן כמ"ש זמן חרותנו... דכמו שיש חרות וגאולה בנפשות בני, נמשך מזה הארה לכלל הבריאה, וכמו שהיו נצוצי קדושה מוטבעים בתוך הקליפות במצרים, ואח"כ ביצי"מ נתברר הטוב מרע ונבדלו בני מהרשעים, וכתיב קודש ישראל לד' ראשית תבואתו, והם כמו התבן לגבי מוץ, כמ"ש במדרשים המוץ והתבן מריבין, זה אומר בשבילי נזרע השדה ע"ש. וביצי"מ נתברר זה, וזה ענין בפסח על התבואה, כי התבואה היא ביותר

מעורבת עם המוץ ותבן וצריך ברור... זמן חרותנו הוא עיקר הברור בנפש (ויקרא עמ' 81-82).

בצורה מפורשת יותר כתב בפסח שנת תרל"ו.

בפסח על התבואה, דכתיב היום אתם יוצאים בחודש האביב, כי הגאולה אינה באדם דוקא, וכל הנבראים צריכים גאולה, כי יש לכל דבר קליפה הסובבת הפרי, לכן גאולה בעת גמר בשול התבואה, לכן התבואה נגאלת ממוץ ותבן שלה (ויקרא עמ' 54).

גאולת מצרים בחודש האביב הפכה סמל לחרות עולמים²¹. חרות, שבמשנתו של בעל שפ"א, מתייחסת אף לצומח, בעל ה"קליפות". אכן, ממוצא דבר עולה בידינו שבשנת השמיטה תתיחס החרות אף לדומם²².

בכוון דומה כתב בהקדמת "שבת-הארץ" על:

"שנת שקט ושלוחה, שנת שויון ומרגוע, אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, וחמדת העושר המתגרה ע"י המסחר משתכחת, עין טובה והוקרה נאמנה באה לכל ברכת ד' אשר בפרי הארץ והאדם חוזר אל טבעו הרענן" (מהד' מכון התורה והארץ, כרך א עמ' 64-65).

הדגש החזק על "זמן חרותנו" בשנה השביעית, יסודו בדברי המכילתא על האפשרות שבשנה בה משתחרר האדם משעבודו לעבודת-האדמה, יעקר חג החירות מלוח הזמן. מעתה שנדחתה אפשרות כזו, הרי שעם בוא האביב והשחרור מ"הקליפות" המעכבות, מתנוסס הוא דגל חרות ישראל בחג החרות של שנת השבע, בכל מרחבי הארץ בת החורין.

ד) התפילה לטל בשביעית

התפילות להצלחה חקלאית בשנת השמיטה הן בעייתיות. בעידן ששובתת העבודה בשדה ובכרם, הרי התפילה על טל ועל מטר מצטמצמת למטעים הרב-שנתיים ולאוצרות המים²³. לעת אשר כזאת מתרחבת, מתעמקת ומתעצמת ההוראה הרוחנית של ברכת השנים, של גבורות גשמים ושל תפילת הטל.

21. השוב פתגמו של הרב קוק: יציאת ישראל ממצרים תשאר לעד האביב של העולם כולו.
22. ראה שפ"א פ' בהר תרל"ה שהארץ צריכה לצאת משעבוד בני ישראל. ולעיל פ' שמות, ולהלן מז"ש בראש שנת השבע עמ' 420 הערה 41.
23. ראה בברייתא שהובאה בתענית י"ט ע"ב, מתריעין בשמיטה, בתוספתא תענית פ"ה ושם בתוספתא כפשוטה. "שנים עשר ירחי שביעית" ישראל רוזנסון, תשנ"ה, עמ' 21.

הצעת הדברים כך היא. כבר התברר לעיל השימוש שנעשה במקרא ובמדרש בדימויי המים, הגשם, השלג, הרביבים, היורה, הטל והמלקוש²⁴, אלא שענינו של הטל מתייחד הן בתכניו הרוחניים והן ביחס לתחילת זמן איזכורו – יו"ט ראשון של פסח²⁵.

על שורש ענין הטל ומעלתו כתב בעל ה"תניא":

בטל כתיב "כי טל אורות" (ישעי' כ"ו יט) שנמשך מבחינת אורות שלמעלה מהכלים וא"כ הוא למעלה מתוהו ותיקון ("ליקוטי תורה" עקב דף יד ע"ב).

"אהיה כטל לישראל" (הושע י"ד ו), טל הוא בחינה ומדרגה גבוהה מאד נעלה, מה שא"א להמשיך ע"י אתערותא דלתתא שאין כח במעשה התחתונים לעורר את האהבה הגדולה הזאת וכו' ולכן אין הטל נפסק לפי שמקורו מאד נעלה ממעשי התחתונים ואתערותא דלתתא וכו' הגורם לכל הבחינות הללו הוא מ"ש שראשי נמלא טל וכו' ואפילו אליהו שאמר אם יהיה טל ומטר וכו' אנפ"כ לא פעל אלא עצירת המטר ולא הטל ("לקוטי תורה" שה"ש עמ' 68. וראה ירושלמי ברכות פ"ה ה"ב).

הטל יורד ונמשך מאור עליון הנקרא טלא דבדולחא (שם האזינו, דף ע"ג ע"ב). מהנחות יסוד אלו נגזרות מסקנות המקנות הוראות רוחניות לבקשת הטל בחג הפסח. כך עולה מדברי בעל "שם-משמואל":

ענין שמברכין טל בפסח, כי טל לא מיעצר לעולם (תענית ג' ע"ב) היינו כי הגשם בא מאתערותא דלתתא, אבל טל הוא אף בלא התערורות דלתתא ("שם משמואל" ויקרא עמ' צ"ט).

פתחי לי אחותי רעייתי יונתי תמתי שראשי נמלא טל, פירש"י שאני מלא רצון ונחת רוח וכו' המשיל את הרצון בטל, כי רצון הוא למעלה מן הטעם, כי אין טעם לרצון, והוא דומה לטל דלא מיעצר לעולם, שאינו מפאת זכות התחתונים והוא למעלה מן הטעם וכו' וע"כ הזמן בפסח שהוא זמן שנותנין השפעות מן השמים בחסד עליון אע"פ שאין זוכין מפאת מעשיהם (שם עמ' ק"ו וע"ע הגדת "שם משמואל" עמ' קלה).

קו מחשבה דומה בא בדברי ר' צדוק:

כך היה ביצי"מ וכו' והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי הכל מצד השי"ת, ולכן

24. וראה עוד: הטל במקרא ובתלמוד – נ. שלם "סיני" סיון-תמוז תש"ז.

25. ראש מסכת תענית. ירושלמי תענית פ"א ה"ב. על נוסחת "ותן טל לברכה" ראה "המועדים בהלכה" עמ' קנה.

מבקשים בתפילת טל דרך תשר"ק שהשי"ת ישפיע מעילא לתתא. ("פרי-צדיק" ויקרא דף כד²⁶).

בכוון נוסף כתב ב"שפת-אמת":

לכן מברכים [בפסח] טל, כי הטל דק ורוחני יותר מהמטר שהוא בגשמיות יותר והוא לרמזו על גאולת המזון ("שפת-אמת" ויקרא עמ' 27⁵⁴).

מסתבר שבעקבות הדברים כתב נכדו של בעל שפ"א, האדמו"ר מגור בעל "בית-ישראל":

טל תן לרצות ארצך, טל של תחיה²⁸. בפסח זמן חרות גאולת הנפש ומבקשין סיוע מן השמים טל תן וכו' על חיות, וזה בפסח, כתיב לא המתים יהללו וכו' דקדק כ"ק אאז"ל למה מגנה המתים, אך יכול להיות רמז על חיות האדם בפסח שיכול להיות חי ולא מת, וזה טל של תחיה באדם עצמו "בית-ישראל" ויקרא עמ' 68⁶⁸).

וע"ז מבקשים טל תן לרצות ארצך, להרים את הארציות וזה הזמן בפסח, ויש הבטחה אהיה כטל לישראל (שם עמ' ל"ו).

יסודו של הפסח כנתון מלעילא, כמעלה רוחנית שאינה עומדת ביחס למעשי התחתונים, רמזו בעקרון הפסיחה שבשמו של החג ובדברי חכמים על חפזון הגאולה.

חפזון שכינה נדרש ע"פ המשל בשיר-השירים "קול דודי הנה זה בא, מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות", "בשעה שבא משה ואמר לישראל אתם נגאלין, אמרו לו היאך אנו נגאלין, והלא אין בידנו אלא רד"ו שנים ואין בידנו מעשים טובים ואנו בתוך עובדי האלילים, אמר להם, הואיל וחפץ בגאולתכם, אינו מביט בחשבונותיכם, אלא מדלג על ההרים, מקפץ על הגבעות" (שהש"ר ב). כל גאולה משמעה התחדשות, בריאה, פתיחה מחדש. גאולת הראשית של ישראל שנקראו ראשית – על אחת כמה וכמה. והנה מאז ימי הבראשית של העולם אי-אפשר לה לראשית שתהא עומדת בפני עצמה, אלא קדמה לה ראשית אחרת, היא שרשרת הסיבה ותוצאותיה. הוא מה שאמרו ישראל למשה, היאך אנו נגאלים, כיצד פותחין

26. וראה שם בפ"צ עיונים מקיפים במבנה פיוטי טל וגשם וסימניהם החיצוניים.
27. וראה עוד שם שהסברו קשור לדבריו על ה"גאולה" אף לצומח שבא בפסח כאשר נדונין על התבואה, לעיל בפרק על החרות בשנת השמיטה. וע"ע שפ"א עמ' 77 על בחינה מסוימת בגשם שבא מלמעלה לעומת עבודת ניסן שהיא מלמטה.
28. השוה: שבת פ"ח ע"ב, פ"צ ויקרא עמ' 45, וראה שם על מעלת הטל המתייחס לתושבע"פ, וכן הוא בדברי בעל "אור-החיים" דברים ל"ב ב.

בגאולה, כשכל החשבונות מצביעים עדיין על עידן הגלות, הן חשבונות של מעשים והן של שנים, כשמסביב הכל אלילי, הכל שקוע במ"ט שערים. ואז לימד משה את סוד הגאולה האמיתית – פסח, פסיחה, דילוג. נתוק מכורח סיבה ומסובב, נתוק משעבוד לחשבונות הזמן. החודש הזה לכם, הזמן נתון בידכם – הוא המצוה הראשונה, שנצטוו ישראל במצרים. ללמדך הדגיש בעל "שם משמואל"²⁹ שבכל שנה כשמגיע חג הפסח, צריך להיות דרך דלוג וקפיצה, והם ההארות הגדולות של ליל הפסח שלמעלה מהסדר. אין כאן סדר, נשתנה עלינו הסדר, מתחילה עובדי ע"ז ובאחת – דלוג וקפיצה וקרבנו המקום לעבודת הלילה. סגולתו של ליל הפסיחה מסבירה אף את דברי המדרש³⁰ "הגיע ליל פסח וקרא יצחק לעשו ואמר לו, בני, זה הלילה כל העולם כולו אומרים בו הלל ואוצרות טללים נפתחים בזה הלילה"³¹. פתיחת אוצר הטללים מיסודו של הפסח היא באה. אתערותא דלעילא, בלי חשבונות ומבלי להתחשב במעשי התחתונים, בדלוג על כללי סיבה ומסובב. תפילת טל ביו"ט ראשון של פסח היא באה, מאחר שהן גאולת הפסח והן הטל הם "השפעות מן השמים בחסד עליו אע"פ שאינן זוכין מפאת מעשיהם".

גאולת אביב מעודנת זו שבאה בקפיצה ובדילוגין, מקיפה את הטבע, את הצומח, ויסודה באוצרות הטל מעל. הוא טל התחיה הן בעבר³² והן בעתיד³³ וגם בהווה הוא משמש – "טל של תחיה וגאולה באדם עצמו".

מערכה זו המדגישה את יסוד הפסח כנתון, מבלי תלותו במעשי האדם, מוצאת תימוכין בכנוי "שבת" שכנתה התורה לא' דפסח – "ממחרת השבת", ובשמוש ה"שבת" דוקא ביחס לספירת העומר: השבת השביעית, שבע שבתות וכדומה. לבעיה זו – שהעסיקה את כל הרבדים בהגות ובפרשנות – נזקקו אף במחשבת החסידות.

האדמו"ר בעל "בני-יששכר" חזר לנושא כמה וכמה פעמים:

29. ויקרא עמ' נב.
30. פרקי דר' אליעזר פל"ב וע"ע תו"ש בראשית כ"ז אות כז.
31. וראה עוד ברא"ש בתחילת מסכת תענית ובב"י או"ח ס' קיד בדבר אמירת מוריד הטל החל מליל הפסח, ובמ"ב סק"ג שאם טעה במעריב של פסח או בשחרית ולא הזכיר גשם אינו חוזר.
32. שבת פ"ח ע"ב, טל שעתיד להחיות בו מתים הוציא במ"ת; כשיצאה נשמתם, כשזכו לגילויים בדרך קפיצה, לא בהתפתחות נורמלית.
33. "יחיו מתיך וגו' כי טל אורות טלך" (ישעי' כ"ו יט) "יצאו הגופים ע"י טל של תחיה במהירות גדולה כמו אורות הגדלים ביום אחד" שלא בדרך אבולוציה (מלבי"ם שם).

ידוע דנתפקרו בזה הצדוקים ואומרים הכונה הוא שבת ממש, והנה מהראוי לכל משכיל להתבונן מה זאת עשה הש"י לנו שכתב בתורתו תיבת "שבת" לשיצטרך בזה לימודים שונים בתורה שבנ"פ שהכונה בזה על יר"ט, הרי ליה למיכתב בפרוש ממחרת יום הראשון ולא נצטרך לשום דבר. אך יובן ע"פ מה שכתבנו שכל האורות נתהוו בלילה הראשון בגבהי מרומים בדרך נס שלא ע"י מעשינו, (וכן הוא בכל שנה) אך להיות הדבר שלא ע"י מעשינו אין קיום להאורות ההם. ע"כ צונו הש"י מצות ספירת העומר לספור מחדש כל יום אחר יום ונכנסים המוחין לאט-לאט ע"י מעשינו ולזה יש קיום כיון שהוא ע"י מעשינו ("בני-יששכר" מאמרי חודש ניסן מאמר י"ב). מעלת יום ראשון של חג הפסח יש לו מעלת השבת שההשגות הנשפעות לנו והמוחין לקבלת התורה הנה הוא בדרך מתנה תורת חסד ושלא ע"י מעשינו (שם מאמרי סיון מאמר א'. וע"ע שם מאמר ג').

בכוון דומה ובהסברה רחבה עסק ר' צדוק הכהן בשאלה זו.

וצריך טעם למה נקרא כאן [יר"ט של פסח] שבת ונתן מקום לצדוקים לטענות, וכ"ש דקשה אשבת תנינא [השבת השביעית] דצריך לומר דפירושו שבוע, והיה לו לומר השבוע [עד ממחרת השבוע השביעי] שלא לטעות. אבל הכתוב גילה בזה סוד הספירה וכו' בפסח פסקה הטומאה וכו' וידוע קדושת שבת הוא קבוע וקיימא מה שהש"י מקדשו, ואין תלוי בהשתדלות אדם כלל וכו' ובפסח שהיתה התגלות האורות נתבטלו אצלם כל כוחות האנושי לגמרי וע"כ הוא יר"ט יום השביתה, ולמחרתו שנעלם התגלות זה והתחילו בהשתדלות אדם דימי המעשה, שאחר השבת והיו"ט הביאו העומר וכו' וזהו כל ימי הספירה שממחרת השבת שהוא המשכת קדושת אותו שבת דפסח, היינו הקדושה שבו מצד מה שהוא שבת ג"כ, בקדושה שלמעלה דקבוע וקיימא וכו'. ובכל שבוע היום השביעי הוא מדרגת השביתה והשלמת קומת אותו הכח והוא דוגמת השבת, והשבת השביעית הוא השלמת כל הכוחות וכו'. ועי"ז נבנה בקרב לבו שורש האתערותא דלתתא לקבלת התורה, ומה דישראל מקדשי לקדושת חג השבועות שע"ז נשפע אח"כ האתערותא דלעילא בקבלת התורה, שמקדשין אותו הרבה מלמעלה ("מחשבות חרוץ" ס' י').

ביציאת מצרים היתה התגלות שלא בדרך הדרגה, וע"ז רמזו בשש"ר על הפסוק מדלג על ההרים וגו' דאף שלא היו ראויים לכך האיר הש"י עיניהם ע"י גילוי שכינה שהיה בלילה הזה וכו' רק שזה היה רק לשענה מה שהאיר הש"י בלבם ואח"כ נתעלם אור זה. וע"ז הוצרכו למנות הימים עד מ"ת שישו בו להודיך כן ע"פ השתדלותם, דאחר שהאיר להם הש"י בא' של פסח וכו' עד שחזרו וזכו למ"ת. וזה דקרי ליה במקום זה שבת, כידוע דשבת הוא קדושה דקבוע וקיימא, שהש"י קדשו בבריאית עולם מיד בלא השתדלות אדם כלל

וכו' ופסח לא היה מצד השתדלותם רק הש"י באהבתו ובחמלתו פסח ודלג על סדר המדרגות הראוי לאדם המגיע בהשתדלות. ומנין ימי הספירה היה להתגלות האור הגדול שיש בפסח שלא מצד ההשתדלות והוא הנקרא שבת. ומנין שבע שבתות היינו בכל ז' ימים יש ג"כ שבת, דאחר כל ההשתדלות מה שנקבע בלב להיות כן אינו אלא מהש"י. ויש שמונה ששה ואח"כ מקדש השביעי כברייתו של עולם³⁴ היינו כפי סדר הראוי להשתדלות האדם הנברא בדמות העליון. [ויש] המקדש [יום] אחד ואח"כ מונה ששה כאדם הראשון כי צריך אתערותא דלעילא הקודמת, דלולי זה לא יוכל להשיג בהשתדלות, וכמו ימי הספירה שהם אחר שבת דפסח הנזכר.

וכך כשבראו הש"י לאדה"ד הכניסו ליום השבת מיד, לקלוט הקדושה הגדולה שבו, כדי שיוכל אח"כ להשתדל בימי המעשה שיגיע לזה אח"כ בשבת השניה ע"י השתדלותו וכו' ואחר ההשתדלות יגיע לשבת העליונה, וזהו השבת הגדול תרעא דחירו דיובל הגדול הבא אחר שבע שבתות השנים שיש בהם ז' שני שבת שהיא השביעית שבכל שמיטה, שגם היא צריכה לבירורים ויוקקים ז' פעמים, ונגדם היא ג"כ שמיטה השביעית, ז' שנים שהוא בירור קדושה זו הבאה אחר ההשתדלות, ואז זוכה אח"כ לשנת היובל שהוא שבת העליונה וכו' ועל זה צריך להיות בימי הספירה ג"כ ז' שבתות, בכל מידה מז' מדות שבת הקובעת את הקדושה בלב, לקדשו הרבה מלמעלה ע"י קדושתו מעט מלמטה. וע"י אורן השבתות ומהן הוא שנבנה אח"כ קומת השבת, קדושת שבת העליונה ביום החמישי (מחשבות חרוץ" ס' כא)³⁵.

תפילת הטל שיסודה "שבתי" שלא ע"פ מעשה האדם, ראוי לה, איפוא, שתבוא ביום טוב שבתי שיסודו בפסיחה, בדלוג, בחסדי שמים.

כך הם הדברים בכל שנה ושנה. יתרה עליהם שנת השבע שבה תפילת הטל מתעדנת, עידון אחר עידון, ומקבלת גון רוחני כמעט מוחלט. הדרש החסידי "טל לרצות ארצך — להרים את הארציות" הופך אז לפשט מציאותי, כשאכן מתרומם האדם מישראל משעבודו לארץ ולאדמה. התרוממות זו — בהתקדש ליל החג, עם פתיחת גזי הטללים — בדלוג ובפסיחה היא באה, כששלטת בה בחינת השבת כברייתו וכגאולתו של אדם ועם. בחינה זו משתבצת במערכת שביעיות

34. שבת ס"ט ע"ב. וראה עוד לעיל בפרק על "שתי שבתות" בשמיטת כספים סעיף ד. ובפרק על הכנות לשבת והכנות לשמיטה.

35. וע"ע "לקוטי הלכות" לברסלב הלכות ספירה הלכה א'. וב"ש-משמואל" ויקרא עמ' ש"א. וב"פרי-צדיק" (ויקרא דף ל"ז, במדבר דף יח) הסביר ע"פ ההנחות הנ"ל את השם "עצרת" שנתנו חז"ל לחג השבועות.

מורכבת של עשיות ושביתות בגלגלי השבוע, בשבועות ספירת העומר ובמנין שנות השמיטה והיובלות.

לעת אשר כזאת, כשמוסיפים להזכיר גבורות הטל החקוק בגישת מוספים, הרי מתנגנים צלילי טל תחית העבר ותקות תחית העתיד³⁶. או אז כשמתחררים ממסגרי הגלות ומהעבדות לאדמה – זמרה ננעים וקול נרים, בטל.

(ה) שביעי של פסח בשביעית (בשמיטת תשס"א חל בשבת)

המסגרת לחגיגות החרות טעונה הסבר. יחידת החג כולו היא בת שבעה ימים, היום הראשון נקבע לזכרה של היציאה ממצרים, היום האחרון – לזכרה של קריעת ים-סוף. כפילות זו עצמה צריך לה טעם. מה היחס בין ערכי הגאולה המקופלים ביום הראשון לבין אלה שהם עילת חגיגת השביעי. במדרש (שמו"ר י"ט ז') – מבלי שנסחו במפורש את השאלה – התייחסו לענין.

ולא יראה לך שאור בכל גבולך שבעת ימים – כנגד שבעת ימים שבין הגאולה לקריעת ים-סוף, כשם שבתחילה הם שבעת ימי בראשית, וכשם שהשבת מתקיימת אחד לשבעת ימים, כך יהיו אלה שבעת ימים מתקיימים בכל שנה ושנה.

בראשיתו עוסק המדרש בפסוק "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים", דהיינו שיש לחוג את הפסח יום אחד כנגד יום היציאה ממצרים, ומדוע צותה התורה "שבעת ימים תאכל מצות", ותשובת המדרש: שבעת הימים הם כנגד שבעת הימים שבין יום הגאולה לקריעת ים-סוף וכנגד שבעת ימי בראשית³⁷ וכשם שבשבעת ימי בראשית יש יום זכירה אחד, הוא יום השבת – "זכור את יום השבת", כך יש יום זכירה אחד בשבעת ימי הפסח – "זכור את היום הזה", יו"ט ראשון של פסח³⁸.

הדגשת היסוד ה"שבתי" בדברי המדרש הביאה את המהר"ל ב"גבורות ד'" פרק לט, להסביר את הדברים:

השבת הוא השלמת הבריאה והכל פונה אל ההשלמה שהוא עיקר, ולפיכך כל

36. ראה בטור או"ח ס' ת"צ על מסורת הגאונים שתחית העצמות היבשות תהיה בניסן וב"פרי-צדיק" ויקרא עמ' לב, וב"מחשבות חרוץ" עמ' 40.

37. על ההשוואה בין ראשית האומה לראשית העולם ראה עוד בתו"ש שמות פ"ג אות סה.

38. אמנם השוה דברי חז"ל שהובאו בתו"ש שמות פ"ג אות שלג: ביום הראשון מקרא קודש ע"ש המאורע שהיה בו והוא גאולת ישראל והצלתם. וביום השביעי מקרא קדש ע"ש המאורע שהיה בו והוא קרי"ס והצלתם ממצרים.

ששת ימי המעשה פונים אל השבת שהוא השלמת הבריאה, ויש לזכור יום השבת בשביל זה כל ימי השבוע כדי שיהיה הכל פונה אל השלמת הבריאה. וכן יצי"מ הוא השלמת סדר העולם... ונמצא יצי"מ כמו שבת, כי שבת השלמת הבריאה ויצי"מ השלמת תולדות העולם... ולפיכך כמו השבת שהוא אחד לשבעת ימים כן ימי חג המצות שבעה ימים, כי נחשב קרי"ס סוף גמר היציאה... שכל יצי"מ לא היה רק דבר זה שיצאו ממצרים, החומר הגרוע והפחות, ועדיין לא יצאו לגמרי עד יום השביעי שהוא קרי"ס... ולפיכך היציאה נחשב עד קרי"ס.

השלמתה של יצי"מ בקרי"ס באה ביום השביעי; השלמתה של הבריאה – לסוף שבעה ימים – בשבת, ומכיון שיש מכנה משותף בין יצירת העולם ויצירת העם הרי שמתקיים השויון בין ז' דפסח ובין שבת. בעל "שפת-אמת" נזקק כמה וכמה פעמים לדברי המדרש האלה – מבלי שהזכיר את פרשנות המהר"ל – וגילה בהם הדגשים נוספים.

ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת. כי איתא במדרש ז' של פסח במקום שבת. ומצה לשון מסה ומריבה כדאיתא בזוה"ק (ח"ג רנ"א ע"ב) ובימי הפסח נגמר ענין יצי"מ – בסיוע מצות המצה, שכל הימים ימי מלחמה הם, אמנם יום השביעי נגמר הפעולה בלבות בני"ה להיות בני חורין ממש מגלות מצרים ונקרא עצרת (שפ"א ויקרא עמ' 59).

שביעי של פסח הוא במקום יום השבת, כי כל הימים היו עסוקין במלחמה ורדיפת המצרים, ועתה באבוד רשעים – רינה ובאו למנוחה בקרי"ס. וכן עשה הקב"ה זכר לנפלאותיו לכל השנים. ששת ימים תאכל מצות הוא לשון מצה ומריבה כמ"ש בזוה"ק פ' פנחס ובשביעי של פסח יום המנוחה עצרת לד' (שם עמ' 75 וע"ע בעמ' 85).

כך פרש את המדרש בשנת תרל"ח ובשנת תרמ"ה ואילו בשנת תרמ"ו כתב בכון נוסף:

בענין קרי"ס בשביעי של פסח שדרשו במדרש שהוא כמו שבת לשאר ימי הפסח, שזה היה תכלית הגאולה דמקודס יצאו מכלל עבדי פרעה להיות עבדי ד' ואח"כ נכנסו במדרגת הבנים, ועל שני אלה נאמר "עבדי אתה, ישראל אשר בך אתפאר"... וכתוב ששת ימים תאכל מצות, שקודם היתה הגאולה לצאת מסט"א וכמו ימי המעשה, ובשביעי לא היה להם להלחם עוד עם הסט"א ורק להכין עצמם להיות עם ד' וזהו עצרת לד' אלוהים... בשביעי של פסח שהיה להם מנוחה בקשו רק לעבוד את ד' ולזכות לבנין ביהמ"ק כמ"ש תביאמו ותטעמו, וזה עצמו כמו השבת אחר ימי העבודה (שפ"א ויקרא עמ' 78).

העולה מדברי המדרש ומדברי פרשניו שערכי היסוד של ז' דפסח חופפים במידה מרובה לסגולותיה של השבת³⁹. המסע, המסה והמשא הכרוכים ביציאת הגאולה ממצרים נכרכו לדברי הזוהר (ח"ג רנ"א ע"ב) במצה, וע"פ תפיסתו של בעל שפ"א הם המקופלים בששת ימי הפסח ומקבילים לששת ימי המעשה "ששת ימים תאכל מצות". לעומתם היום השביעי של פסח, יום המנוחה, הוא יום העצרת, הוא בחינת השיא, בחינת השבת של תהליך היציאה ממצרים. בו חל המהפך מבחינת העבדים לבחינת הבנים⁴⁰.

מעלותיו אלו של ז' דפסח יבואו לידי בטוי אף בשנה השביעית. ע"פ ה"ה-אמינא" של המכילתא שיעקרו הרגלים, ובתוכם הפסח, ממקומם בשנת השמיטה, אפשר לזכות מכוחה של מנוחת השביעית, בבחינת שבת שבאה אחר ששת הימים הראשונים של הליכה במדבר; אפשר לזכות בעצרת של גאולת בנים, גם אם לא תשמר חוקת הפסח. יום כ"א בניסן התברך בסגולת ההטמעה – "עצרת". המדרגות שנרכשו – תוך כדי מאמץ ויגיעה – בששת הימים מאז ט"ו בניסן, נספגות בנפש ע"י ה"שב ואל תעשה", ע"י השביתה והמנוחה של בחינת "ד' ילחם לכם ואתם תחרישון".

ומעתה שנדחתה "הוי אמינא" זו וחגיגת ז' דפסח לא זזה ממקומה הרי לנו התעצמות ערכים כפולה, בז' דפסח שחל להיות בשנת השבע. עצרת שבת ושביתה, מנוחה, הצלה וגאולה, המטמיעה ומספיגה את מעלותיה של היציאה ממצרים, ומה עוד בשנה שכולה שבת ומנוחה.

ע"פ קו מחשבה זה תתבהר נקודה נוספת בעניני דיומא ובעניני דשתא: אמירת השירה.

קריעת ים סוף לא היה [רק] בים נצמזו [אלא גם-כן] בכל איש ישראל וכו' נס קרי"ס נשאר לדורות כמ"ש זמן חרותנו וכו' עיקר הנס שנעשה קרי"ס, שהוא בטול החומר, בכל איש ישראל שזה חרות גמור שמי שישלוט ברוחו הוא בן חזרין [שפ"א ויקרא עמ' 47].

השחרור מהתלות בחומר ובחוקיו הוא הבטוי הנמרץ ביותר הן לנס קי"ס והן לשביתה בשביעית "ועל-זה [על אדמת א"י בשנת השמיטה] נאמר: "אשריך ארץ שמלכך

39. וע"ע ב"פרי-צדיק" ויקרא עמ' 68 על פתיחת מאמר הזוהר במעלת השבת כשכל הענין עוסק בקרי"ס. וב"שם-משמאל" ויקרא עמ' ככ על שתי בחינות בשבת המתחסות לא' דפסח ולז' דפסח, ובעמ' ק"מ על הפנימיות וההסתור בבחינות הגאולה ממצרים המקבילות לשבת, לעיל שבתה של השביעית פ"ד עמ' 82 הערה 19. "מחשבות תרוין" עמ' צח.

40. על הדגשת הבנים בעניני קרי"ס ראה שפ"א עמ' 59, המעביר בניו, וראו בניו, ראו בניך. וע"ע לעיל פרשיותיה של השביעית: העיון בספר בראשית בשמיטה, פ' ראה, פ' שופטים.

בן חורים" (שפ"א שם עמ' 203). פעולת שחרור זו היא שפתחה את פיהם של ישראל לומר שירה. ואכן סגולותיה של שירת הים בשבתה של גאולת מצרים בשנת השבע יתעצמו אף הן. הסברתה של הנחה זו בשלוש פנים היא באה.

ביציאת מצרים נתקן העולם להיות יכול לקבל הנהגה עליונה שלמעלה מן הטבע, וזה עצמו ענין יום השבת שנקרא ע"ש זה כמ"ש בנוסח לא-ל אשר שבת, נתעלה וישב על כסא כבודו, שבשבת מתגלה הקדושה בעולם וכו'. וכשמתגלה הנהגה שלו הוא בלי סוף וקץ ותכלית ומידה והיא בחינת השבת וכו'. וכל השירה אמרו בני" על התגלות קדושתו ית' בעולם (שפ"א ויקרא עמ' 86).

השירה היא הבטוי הנאצל למדרגת החופש שזכו לה ישראל, חופש ממיצרי שעבוד לאדם ולטבע, חופש בלי מיצרים כזה שהוא נחלת שומרי-שבת שומרי שביעי, שביעי ליציאה ושביעי לגאולה. יסודה של שירת הים מכוחה של שירת השבת היא באה (שפ"א שם עמ' 86).

ביום השביעי — עצרת, כנופיא, הוא יום השירה שהוא סהדותא ותכלית כל יצי"מ, וכתוב ב"מקהלות ברכו אלוקים", שאינם יכולים לומר זו השירה עוד שנעשה אחדות אחת וגו', ע"י האחדות מתגברין בשירה ואח"כ באין לאחדות יותר אמיתית ולשירה עליונה יותר, וכן הוא לעולם, יש שירה למעלה משירה, וזה ויאמרו לאמר אשירה וכו' כי גאה גאה, א"כ אין לדבר סוף (שפ"א ויקרא עמ' 85).

ההתאחדות הלאומית כדי להעיד ולשיר, מעוררת תגובות שרשרת של אחדות עמוקה יותר ושירה מעמיקה יותר. מערכה זו של "אופן בתוך האופן" היא משמעותית ביותר בעצרת שבתה של הגאולה, בז' דפסח בשמיטה. השבת יסודה באחדות והשמיטה יסודה באחדות (ראה לעיל פ' ויחי) ומאוחדים הם ישראל בשירת הים "יחד כולם הודו"⁴¹ "שירה למעלה משירה" — היא שירת הים ביו"ט אחרון של פסח בשנת שבת הארץ.

נוסף על יסודות החרות והחופש, העדות והאחדות שיש בשירת הים ב"שבת" שבשביעי של פסח, הבליט בעל שפ"א את הבחינה האקוסטית של ה"קול" לעומת ה"דבור".

במדרש (שמ"ר פ' כ"א) יעקב מתגאה בירושתו הקול קול יעקב וכו' יצי"מ היתה להוציא הדבור מהגלות, כמו כן היה נצרך אח"כ גאולה לבחינת הקול

41. ראה "חכמה ומוסר" ח"ב עמ' קכו ו"מכתב מאלהיו" ח"א עמ' 314, וראה עוד לעיל פ' בשלח: שירת השבת והשביעית.

שלמעלה מן הדבור, והפרש יש בין הקול לדבור, שדבור יוכל אדם לדבר כרצונו (לכך נקרא דבור שהאדם מדבר בקולו מה שרוצה) אבל הקול הוא מפנימיות האדם. וכן בפנימיות הדברים, דיבר הוא הנהגת הקב"ה כל העולמות, והנהגה זו היתה נסתרת בגלות ונודעה ע"י יצי"מ וכו', ואחר קבלת עול מלכות שמים ניתנה להם התורה והיא למעלה מהדבור, ונתדבקו בני"י בפנימיות התורה וזה הקול שבני"י מתגאים בו, פי' שדבר הבא מעצמו מורה שהקול מיוחד לבני"י. וזה פרוש נעשה ונשמע כמ"ש בזה"ק עושי דברו לשמוע בקול דברו, שמקודם צריך להיות קבלת עול מלכותו וכו' ואח"כ זוכין לשמוע שהוא בלי עבודת האדם.

ויצי"מ וקרי"ס הכנה לשתי בחינות אלו: נעשה ונשמע, דיבור וקול; והוא בחינות ימי המעשה ושבת קודש, כי בחול ע"י עשייה שמותר במלאכה והוא ג"כ לעבודת השי"ת, ובשבת זוכין לשמוע בלי יגיעה. וכן איתא במדרש כי שביעי של פסח כמו שבת קודש, והוא בחינת הקול וכו', וז"ש ואתם תחרישון שאין צריך ליגיעה וכו' כי קרי"ס הוא לבוא להתדבקות הפנימיות שזה מה שיאמרו שירה אח"כ וכו' שנתעורר הקול הפנימי שיש בבני"י בירושה, וזה לשון ישיר, שממילא כשהגיעו למדרגת פנימיותם, אז ישיר (שפ"א ויקרא עמ' 49)⁴².

על ציר זה של "דבור וקול" חרז בעל "שפת אמת" כמה וכמה זוגות של מושגים: יצי"מ וקרי"ס, א' דפסח וז' דפסח, גאולה ותורה, נעשה ונשמע, ירושת עשו וירושת יעקב, עמל ומנוחה, ימי המעשה ושבת.

ביחס אל הקול הפנימי, הדבור הרי הוא חיצוני ומציין את הדרגה הקודמת, הגלויה, המתייחסת לעולם העשייה. השירה שנבעה מפנימיותם של ישראל, יסודה בקול שהוא המאפיין את ירושת יעקב, בבחינת להשמיע ולשמוע ב"קול דברו", והוא-הוא החלק ה"שבת"י שבבריאה.

והנה נוסחה זו של "עושי דברו — לשמוע בקול דברו" נדרשת במדרש (ויק"ר א') ע"פ פרשנותו של בעל שפ"א על שנות המעשה ועל שבת הארץ. "עושי דברו הוא תקון המעשים להיות נמשך הכל אחר הנהגת התורה וכו' וע"י שבני"י מבטלין כל רצונם ומעשיהם להטותם ע"פ דרך התורה, לכן זוכין לשמוע בקול דברו וזה מצות השמיטין ויבילות" (שפ"א פ' בהר שנת תר"מ וראה עוד בשנת תרמ"א).

נמצאנו עומדים על עומק חריזת ערכי ז' דפסח שחל בשביעית, ועל גובה קולותיה של שירת הים בשעה שנאמר עליה "השמעני את קולך" (שהש"ר ב') ובשנה שנדרש עליה "לשמוע בקול דברו".

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

42. וע"ע שפ"א ויקרא עמ' 104, "נאות הדשא" ח"ב עמ' ריד.